

İfk Hadisesini Ahlaki Panik Teorisi ve Psikotarih Işığında Yeniden Ele Almak

(Reconsidering the İfk Incident in the Light of Moral Panic Theory and Psychohistory)

Sema YILMAZ - Halit KALLI

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi	İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri	Felsefe ve Din Bilimleri
Sivas Türkiye	Tokat Türkiye
semayilmaz@cumhuriyet.edu.tr	halit.kalli@gop.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5076-1500	orcid.org/0000-0001-8052-1209

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Araştırma Makalesi	Article Types Research Article
Geliş Tarihi 16/Mart/2023	Received 16/March/2023
Kabul Tarihi 14/Haziran/2023	Accepted 14/June/2023
Yayın Tarihi 30/Haziran/2023	Published 30/June/2023

Atıf | Cite as:

YILMAZ, Sema - KALLI, Halit. "İfk Hadisesini Ahlaki Panik Teorisi ve Psikotarih Işığında Yeniden Ele Almak [Reconsidering the İfk Incident in the Light of Moral Panic Theory and Psychohistory]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/1 (Haziran | June 2023), 367-390.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1266184>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Reconsidering the Ifk Incident in the Light of Moral Panic Theory and Psychohistory

Abstract: Panic is defined as the feeling of rush or anxiety that affects a community and leads to disproportionate or thoughtless efforts to maintain safety. In today's societies where the culture of fear is dominant, the concept of moral panic is a particularly topical issue due to its similarity with the concept of lynching. Today, this concept, which is used in media studies, historically appears in different fields. Moral panics vary in intensity, persistence, and social impact. Some are small and ineffective events, while others are big events that cause serious problems in societies. The impact of events varies according to the period, person, and culture. The effect of five elements on the occurrence of moral panic is examined: The *interest* shown by the public and the media regarding the events and persons those who are the subjects of the panic; *hostility* towards separating us and them, setting boundaries; *reconciliation*, which makes the social reaction to the events and people shown as the cause of panic meaningful, *disproportionateness* based on the exaggeration and impermanence, including the *extinction* of moral panic. A moral panic occurs when society cannot keep up with important changes and when this type of change causes the fear of losing control within the normal social structure. In substance, it shows the sensitivity society has about the issues which threaten its values and carries the potential of new social arrangements. However, if there is a deterioration in the values of society, it may result in destructive interventions against the person or persons who have become the symbol of the threat. Therefore, it is possible to obtain information about the structure and cultural identity of the existing society by discussing the causes, effects, and consequences of moral panic. Ifk, (Accusation of Adultery) which started with slandering the Prophet Muhammad's wife 'Ā'isha, and had many reflections in Islamic society, is one of the events that can be considered in this context. In this study, the Ifk incident is examined in terms of moral panic theory with a psychohistory reading. In the first part of the research, moral panic and some related theories and concepts; stigma, deviance and label theory, social lynching, and psychological defense mechanisms are discussed. Later, the panorama of the Ifk incident is explained using the literature review method. In the last part, the event of Ifk in the context of moral panic has been tried to be analyzed through people and events. For this purpose, the psychohistory method was used with an interdisciplinary approach to examine the subject as a psychological phenomenon rather than a historical problem. Psychohistory, which gives more meaning and a deep perspective to past events with the light of psychological knowledge, analyzes the common motivations that bring political and religious groups together and enable them to act together while prioritizing the facts that disadvantaged groups such as children and women are exposed to. There are some difficulties in using moral panic theory as a projector to make a historical event more understandable with its psychosocial aspects. The point to draw attention is that every event that is scrutinized and reacted with the sensitivity that it threatens the moral structure of the society may not be as it seems, and may have attack motivations originating from the personal and collective unconscious. Although the target is the Prophet, the question was chastity and honor of a woman, 'Ā'isha, in the Ifk incident. By seizing an opportunity regarding male-female relations, which is not important for their moral structure, hypocrites created an atmosphere of chaos by accusing Muslims and slandering the Prophet's wife. Even though the event was clarified by revelation, Muslims were warned not to fall into a dilemma and not to stick to their basic values in an environment of uncertainty. Moral panic, which functions to protect the moral structure with the reaction of the society to events that conflict with moral values under normal conditions, can lead to devastating results when the moral structure of the society deteriorates. Based on the acceptance that our age is the age of moral panic, it is hoped that the psychosocial analysis of both the resistance to social change that triggers panic, the actors of today's media that take on the role and fueling panic, and the marginalized and victimized figure will contribute to the understanding and channeling of potential moral panics in the right direction.

Keywords: Psychology of Religion, Moral Panic, Ifk (Accusation of Adultery), Psychohistory, Defense Mechanisms, Lynching.

İfk Hadisesini Ahlaki Panik Teorisi ve Psicotarih Işığında Yeniden Ele Almak

Öz: Bir topluluğu etkileyen ve güvenliği sağlamak için ölçüsüz veya düşüncesiz tepkilere yol açan telaş veya endişe duygusu panik olarak tanımlanır. Ahlaki panik toplumun dini, ahlaki, kültürel yapısına tehdit olarak algılanan bir kişi, olay ya da olguya karşı gösterilen orantısız tepkidir. Günümüzde medya araştırmalarında kullanılan bu kavram tarihsel olarak farklı alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Ahlaki panikler, yoğunluğu, sürekliliği ve sosyal etkisi açısından çeşitlilik göstermektedir. Kimileri küçük ve etkisiz olaylar kimisi de toplumlarda ciddi problemlere sebep olan büyük hadiselerdir. Olayların tesiri dönem, şahıs ve kültüre göre değişiklik gösterir. Ahlaki paniğin oluşumunda beş ögenin etkisi incelenir: Paniğe konu olan olay ve kişilere dair kamuoyu ve medyanın gösterdiği ilgi; biz ve onlar ayrımı yapmaya, sınır koymaya yönelik *düşmanlık*; panik nedeni olarak gösterilen olay ve kişilere yönelik toplumsal tepkiyi anlamlı kılan *uzlaşma*, abartıya dayalı *orantısızlık* ve ahlaki paniğin sönmesini içeren *geçicilik*. Ahlaki panik, toplum önemli değişikliklere ayak uyduramadığı ve bu tip değişikliğin normal sosyal yapı içerisinde kontrol kaybı korkusuna sebep olduğu zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Esasında bu tepki, değerlerini tehdit eden hususlarda toplumun duyarlılığını gösterir ve yeni toplumsal düzenlemelerin potansiyelini taşır. Fakat toplumun değerlerinde bir bozulma varsa tehditin sembolü haline getirilen kişi ya da kişilere yönelik yıkıcı müdahalelerle de sonuçlanabilir. Bu nedenle ahlaki paniğin sebepleri, etkileri ve sonuçlarına ilişkin yürütülecek tartışmayla mevcut toplumun yapısı ve kültürel kimliğine ilişkin bilgiler elde etmek mümkündür. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'ye iftira atılmasıyla başlayan ve İslam toplumunda pek çok yansıması olan İfk hadisesi bu bağlamda ele alınabilecek olaylardan biridir. Bu çalışmada, İfk hadisesi bir psicotarih okuması ile ahlaki panik teorisi açısından incelenmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde ahlaki panik ve ilgili görülen bazı teori ve kavramlar; damgalama, sapma ve etiket teorisi, sosyal linç ve psikolojik savunma mekanizmaları ele alınmıştır. Daha sonra İfk hadisenin panoraması literatür tarama yöntemi kullanılarak izah edilmiştir. Son bölümde ise ahlaki panik bağlamında İfk hadisesi, kişiler ve olaylar üzerinden analiz edilmiştir. Bu amaçla konuyu bir tarih problemi değil psikolojik bir olgu olarak incelemek için disiplinlerarası bir yaklaşımla psicotarih metodundan yardım alınmıştır. Psikolojik bilgi birikiminin oluşturduğu ışıkla geçmiş olaylara daha fazla bir anlam ve derin bir perspektif kazandıran psicotarih, siyasi ve dini grupları bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan ortak motivasyonları analiz ederken özellikle çocuklar, kadınlar gibi dezavantajlı grupların maruz kaldığı olguları önceler. Tarihi bir olayı psikososyal yönleriyle daha anlaşılır kılmak için ahlaki panik teorisinin projektör olarak kullanılmasının birtakım güçlükleri de bulunmaktadır. Dikkat çekilmek istenen nokta toplumun ahlaki yapısını tehdit ettiği hassasiyetiyle mercek altına alınıp tepki gösterilen her olayın görüldüğü gibi olmayacağı kişisel ve toplu bilinçaltından kaynaklı saldırı motivasyonları taşıyabileceğidir. İfk hadisesinde hedef her ne kadar Hz. Peygamber olsa da söz konusu olan bir kadının, Hz. Âişe'nin iffeti ve onurudur. Münafıklar aslında kendi ahlaki yapıları için pek de önem taşımayan kadın erkek ilişkileri hususunda bir fırsat yakalayarak hem müslümanları itham altında bırakıp hem de Peygamber eşine iftira atmak suretiyle kaos ortamı hazırlamışlardır. Olay her ne kadar vahiyle aydınlatılmış olsa da müslümanlar belirsizlik ortamında ikileme düşmeleri ve temel değerlerine bağlı kalamamaları hususunda uyarılmıştır. Normal koşullarda ahlaki değerlerle çelişen olaylara toplumun gösterdiği tepkiyle ahlaki yapıyı koruma fonksiyonu gören ahlaki panik, toplumun kendi ahlaki yapısı bozulduğunda genelde dezavantajlı bir hedef üzerinden yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Çağımızın ahlaki panik çağı olduğu kabulüne dayanarak İfk hadisesinde hem paniği tetikleyen toplumsal değişime karşı direncin, hem günümüz medyasının rolünü üstlenen ve paniği körükleyen aktörlerinin hem de ötekileştirilen, kurban edilen figürün psikososyal analizinin potansiyel ahlaki paniklerin anlaşılmasına ve doğru yöne kanalize edilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Ahlaki Panik, İfk Hadisesi, Psicotarih, Savunma Mekanizmaları, Linç.

Giriş

Sahip olduğumuz birtakım duygular olaylar karşısındaki tutumlarımızı etkilemektedir. Yoğun duyguların etkisi altındayken kişiler normalde yapmayacağı şeyleri yapabilir ya da söyleyebilir (Gültekin, 2020, 96). Toplumsal reaksiyonların temel karakteri korku, endişe, panik gibi duygu formları üzerine kuruludur. Korku, endişe ve panik bir duygu ifadesi olmasının ötesinde bir toplumda eylemsel, inançsal ve kültürel olarak ifadesini bulan belirleyici formlardır ve bu formların sosyo-kültürel boyutları toplumsalı açıklama noktasında da giderek genişleyen bir zemine konumlanmıştır (Göktürk, 2023, 369). Toplumun değer ve normları karşısında tehdit olarak algılanan kişi, grup veya durumların abartılarak kamuoyunda risk ve panik ortamının oluşturulmasıyla ortaya çıkan ahlaki panik, toplumlarda bir korku kültürünün yaşanmasına neden olmaktadır. Ahlaki paniğin kamuoyunun geneline yayılmasında başat bir rol oynayan medya, olayların başlayıp sonuçlanmasına kadar siyasiler, kanaat önderleri ve egemen güçlerle hareket ederek toplumu yönlendirmektedir (Yağmur - Akdağ, 2022, 221).

Panik (panic), sözlükte kontrol edilemeyen ve doğru bir şekilde düşünmemizi engelleyen ani ve büyük korku hissi anlamına gelir (Oxford Learners Dictionaries, 5 Mart 2023). Bir topluluğu etkileyen ve güvenliği sağlamak için ölçüsüz veya düşüncesiz çabalara yol açan telaş veya endişe duygusu panik olarak tanımlanır (Oxford English Dictionary, 11 Mart 2023). İnsanın varlığının devamı için gerekli olan korku, bireylerin günlük hayatlarında öncelik haline geldiğinde etrafında yaşanan diğer olaylar sıra dışı gibi algılanmakta ve olaylar abartılarak üstesinden gelinemeyecek gibi bir hale sokulmaktadır (Furedi, 2001, 13-19). İngilizcede *moral panic* olan bu kavram, Mutlu (1995, 334) tarafından “törel ürkü” olarak belirlenmiştir. Aşağıda detayları ve işleyişindeki süreçler açıklanacağı üzere ahlaki panik, başlangıçta toplumun ahlakına/değer yargılarına ters düşen/görünen bir durumun, algılanan tehdit ölçüsünde orantısız bir reaksiyona dönüşerek kontrolden çıkması ve nihayetinde yeni toplumsal düzenlemelerin potansiyelini taşıdığı gibi tehditin sembolü haline getirilen kişi ya da kişilere yönelik yıkıcı müdahaleleri de barındıran bilişsel, duygusal, bilinçaltı, toplumsal vb. tetikleyicileri olan bir davranış örüntüsü olarak tarif edilebilir.

Ahlaki panik (moral panic) konusunda, ilk referans olarak Stanley Cohen’i görmekteyiz. 1972 yılında yazdığı *Halk Düşmanları ve Ahlaki Panikler (Folk Devils and Moral Panics)* adlı eserinde Cohen, medyanın, olayları yayınlayarak, alenilik arayan davranışları uyararak, etkileri tetikleyerek veya bulaşıcı etkilere neden olarak, insanların benimseyecekleri spesifik roller sunarak ve toplumda kutuplaşmalara neden olarak törel ürkü (moral panic) yarattığını söylemektedir. Cohen’e göre, medya aslında o durumda var olmayan gerçekleri ya yaratmaktadır ya da var olan gerçekleri abartmaktadır (Cohen, 1972, 175). Gazeteler toplumda korku yaratmaktan, yayılmasından bu tip konuları yorumlama ve haber yapma (üretme ve sunma) yollarından dolayı kısmen sorumludur. Genelde toplumu değiştirmek için bir şeylerin yapılması gerektiğini beyan ederek sosyal endişeleri artırmaktadırlar. Bizi, değerlerimizi ya da sosyal yapıyı tehdit eden olaylardan bir anlam çıkartılması, bu sorunun düzeltilmesi için gerekli önlemlerin alınması için toplumu

cesaretlendirmektedir (Soygüder, 2007, 97). Ahlaki panik, toplum önemli değişikliklere ayak uyduramadığı ve bu tip değişikliğin normal sosyal yapı içerisinde kontrol kaybı korkusuna sebep olduğu zamanlarda ortaya çıkmaktadır (Soygüder, 2007, 109).

Cohen, kitabının ilk bölümünün girişinde ahlaki paniğin genel mantığını verir. Toplumsal değerlere ve çıkarlara tehdit olarak algılanan veya bu şekilde toplum tarafından algılanması istenen olayların, kişilerin ya da grupların tanımlanmasıyla başlayan sürecin medya tarafından söz konusu kişi ya da grupların stereotipleştirilecek tarzda sunumuyla derinleştirildiğini belirtir. İşaret edilen ahlaki bariyerlerin gazeteciler, din görevlileri, politikacılar ve diğer kanaat önderleri tarafından takdim edilmesine ve uzmanların görüşleri ile de desteklenmesine vurgu yapar. Devamında ise olayın ya silikleşmeye ya da daha kötüye gidecek şekilde görünür bir hal alabildiğine dikkat çeker (Geçgin, 2029, 11-12).

Ahlaki panik kavramına sosyal inşacılık yaklaşımıyla önemli bir katkıda bulunan Goode ve Ben-Yehuda (1994), ahlaki paniğin oluşumunda beş ögenin etkisini inceler: 1. Paniğe konu olan olay ve kişilere dair kamuoyu ve medyanın gösterdiği ilgi, 2. Biz ve onlar ayrımı yapmaya, sınır koymaya yönelik *düşmanlık*, 3. Panik nedeni olarak gösterilen olay ve kişilere yönelik toplumsal tepkiyi anlamlı kılan *uzlaşma*, 4. Abartıya dayalı *orantısızlık* ve 5. Ahlaki paniğin sönmesini içeren *geçicilik*. 1930'lar Avrupa'sında otoriteriyen kişilik üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda Adorno (2011) yahudi düşmanlığı üzerinden, kalıplaşmış, nesnelleştirilmiş önyargıların (stereotipler) nasıl nefret nesnesi (günah keçisi) yaratmaya uygun bir bilinç ve bilinçdışı yıkıcılık yarattığı analiz edilir (Geçgin, 2019, 15). Benzer nefret nesnelere o dönemlerde Çingeneler, siyahiler gibi farklı etnik kimlikler, göçmenler, alt kültür grupları olduğu söylenebilir.

Sıradan bir olayın medya tarafından abartılarak topluma aktarıldığı düşünüldüğünde, uzun yıllar boyunca Suriyelilerle ilgili haberlerin medyada yoğun olarak halka sunulması ahlaki paniğe örnek teşkil etmektedir (Yağmur - Akdağ, 2022, 221). Toplumda ortaya çıkan birtakım salgın hastalıkların da ahlaki panik yarattığı kabul edilmektedir. Yakın zamanda yaşanan Covid 19'un benzeri hem dünya medyasında hem de Türk medyasında yer bulan SARS virüsü paniğidir. 2003 yılının Mart ayından itibaren Çin'de ortaya çıkan ve Uzak Doğu ülkelerini etkisi altına alan SARS virüsü de toplumlarda korku yaratmıştır. Bu tür panik haberleri zaman içerisinde Çinlilere önyargıyla bakılmasına sebep olmaktadır. Ancak hastalıkla ilgili panik havası kısa süreli olmuştur (Soygüder, 2007, 98). Her ne kadar iktidar ve güç ilişkilerinde medya önemini koruyor olsa da, sosyal medyanın gücünü de yabana atmamak gerekir. Çeşitli sosyal medya fenomenlerinin de yeri geldiğinde gerçeklikten kopuk, çarpıtılmış bir şekilde ahlaki paniğin seferberliğini üstlendiklerini akılda tutmak yararlı olacaktır. Bu açıdan internetin özellikle de akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla ahlaki paniğin doğasını ve aktörlüğünü de değiştirmeye başladığını ifade edebiliriz (Geçgin, 2019, 17).

Ahlak, belirleyeni hem ontolojik hem de insan ve onun psikolojik süreçlerinin bir yansıması olarak değer yüklü bir kavramdır. Kişiliğin oluşumu, iyi, kötü, doğru yanlış, günah sevap gibi sosyo-psikolojik unsurlarla beraber korku, kaygı, endişe, panik vb. gibi psikolojik duygu

yansımaları değer tartışmasının içine dahil olur. Ahlakın bir uçta toplumsal bir uçta psikolojik geniş konumlanışı değişken, akışkan, çok katmanlı yapısını oluşturur. Ahlaki panik formlarının nedenleri, etkileri ve sonuçlarına ilişkin yürütülecek tartışmayla mevcut toplumun yapısı ve kültürel kimliğine ilişkin bilgiler elde etmek mümkündür. Suç, sapma, sapkınlık, toplumsal hareketler ve pek çok ilişkili kavramlar birlikte düşünüldüğünde ahlaki panik kültürel alanda toplumsal refleksi karakterize eden bir açıklama biçimine dönüşmektedir (Göktürk, 2023, 356). Özellikle de korku üzerinden hâkimiyet tesis etme, suç korkusu ile Cohen'in kastettiği gibi halk şaytanları yaratarak sınıfsal veya başka türden eşitsizliklerden dolayı rahatsızlıkları bu kesimlere yönlendirme, diğer bir ifadeyle hedefi şaşırtma stratejisinde çok fazla birşeyin değişmediği söylenebilir. Geçgin'e (2019, 19-22) göre; "Herhangi bir toplumsal kimlik nefret nesnesi haline dönüşebilme ihtimalini taşıyorsa, orada ne sadece oyunculara ne de sadece seyircilere odaklanmak, tersine oyunun bütünü ve oyunun temel mekanizmasını ortaya sermek icap eder." Tüm bunlar dikkate alındığında Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'ye münafıklar tarafından iftira atılması ile başlayan ve vahye konu olan İslam tarihinde derin izler bırakan İfk hadisesini psikolojik bir okuma ile ahlaki panik teorisi ışığında ele almak bireysel ve toplumsal yansımalarını anlamada yeni bir perspektif sunabilir.

Literatüre bakıldığında, medya, suç, toplumsal algı, ahlaki panik ilişkilerine odaklanan az sayıda yüksek lisans (Süslü, 2013; Söylemez, 2019; Emre, 2019; Kaya, 2021; Demirtaş, 2022) ve doktora tezi (Güngör Kırçıl, 2009; Özçetin, 2014) bulunmaktadır. Araştırmalar ahlaki paniğin reel ve sanal ortamlarda farklı konular üzerinde üretildiğini göstermektedir. Yağmur ve Akdağ'ın (2022, 222) medyada ahlaki panik üretilmesiyle ilgili çalışmasında Suriyelilerle ilgili haberlerin iki farklı haber kanalının internet sayfalarında sunuş tarzları ile ahlaki panik sürecinin yaşandığı tespit edilmiştir. Çobaner vd. (2022) bebeklere yapılan Covid-19 aşısına karşı ahlaki paniğin oluşmasında "ailelerde aşılara karşı var olan korku ve endişenin Twitter'da aş karşıtı hesaplar tarafından bir ahlaki paniğe dönüştürüldüğü sonucuna ulaşılmıştır." Tombul'un (2020) Türkiye'de YouTuberlar hakkında ortaya çıkan ahlaki paniği ve medyanın bu panikteki rolünü inceleyen çalışmasına göre medyanın panik oluşmasında yükselteç rolü vardır. Çevrimiçi alan, çevrimdışı alanın bir uzantısı olarak ahlaki panik tartışmalarının yansıdığı bir yerdir (Tombul, 2020). İfk hadisesi bağlamında yapılan çalışmaların Hz. Peygamber'in Medine'ye göçtüğünden sonraki siyasi konumu ve dönemin önemli olayları üzerinden incelendiği görülmektedir. Bu çalışmanın sair araştırmalardan farkı ise İfk hadisesinden direkt ve dolaylı olarak etkilenen kişilerin ahlaki panik kavramı ve linç üzerinden etraflıca bir tahlilidir. Çalışma genel olarak İfk hadisesinin olayları üzerinden ele alınmış olmasına rağmen analiz yapılırken ahlaki paniği başlatan kişiler ve panikten etkilenen bireylerle sınırlandırılmıştır. Hem tarihi, hem Kur'ani (vahiyle müdahale edilmiş, aydınlatılmış) hem sosyolojik hem psikolojik yanları olan bir olay yeni bir perspektifle ele alınmış ve insan davranışının motivasyonu incelenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Günümüzde pozitivizm ötesi anlayışın ortaya koyduğu "tek bir doğrunun olmadığı" düşüncesinden yola çıkarak sosyal bilimlerde artık fen bilimlerinin kavramları ve yöntemleri

yanında, kendi doğasına özgü kavramlar ve araştırma yöntemleri bulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada akademik dünyada henüz bir anabilim dalı statüsünde temsil edilmeyen ancak ilgili disiplinlerde (psikiyatri, siyaset bilimi, akademik psikoloji, edebiyat, ilahiyat ve beşerî bilimler vb.) yönetsel olarak katkıda bulunabilen psikotarih metodundan yararlanılmıştır (Kaplan, 2019). Bir psikolojik kuramı kullanarak geçmişten seçilen birtakım tarihi olayları ve kişileri yorumlamak anlamında var olan psikotarih, belirli bir kişiye veya geçmişte yaşanmış olaylara dair anlayışımızı geliştirmek amacıyla psikolojiye ait kavramları ilke ve yöntemleri sistemli bir şekilde kullanmamıza olanak sağlar (Kaplan, 2019, 128; Yılmaz Odabaşı, 2020, 139). Psikotarih bireylerden çok toplumları, grupları ve siyasal sistemleri analiz eder. Bu yeni yaklaşım formülü geçmiş ve günümüze dair toplumsal ve kültürel olayları incelemede önemli katkılar sağlar. Örneğin psikotarih nesilden nesile aktarılan, belli bir grup kimliğinin özüne gömülü olan ve genellikle mitoloji, masal, halk dansları, ideoloji, din, çocuk yetiştirme usulleri ve kadınlara yönelik tutumlar üzerinden ifade edilen kültürel kalıpları ve yaklaşımları anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca dönemin kültürel kodlarını anlama ve tarihin şekillenmesine ilişkin önemli ipuçları bulma konusunda ve aşiret, kabile, parti ve tarikat gibi etnik, siyasi ve dini grupları anlamaya çalışarak bu grupları bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan ortak motivasyonları analiz eder (Kaplan, 2019, 132-133). Psikotarih, yalnızca psikoloji ve tarih değil, aynı zamanda psikanaliz ve tarih anlamına gelmektedir. Bundan dolayı, psikotarihin, “id’in yanında ego ve süperego faktörlerine de göndermede bulunup savunma ve uyum mekanizmalarına özel önem atfeden bir tür psikanalitik teorinin belirli tarihsel figürlere olduğu kadar genel anlamıyla tarihe de uygulanması” şeklinde tanımlanıp psikolojik araştırmalarda bir yöntem olarak kullanılması şaşırtıcı değildir (Noland, 2010, 96). Bu bağlamda incelemeye konu olan İfk hadisesini ahlaki panik teorisini kullanarak psikotarih okumasıyla analiz etmek için teorisinin detayları ile ilgili görülen teori ve kavramlar açıklanacak ve psikolojik çözümlenmeleri destekleyecek olan savunma mekanizmalarından bahsedilecektir.

2. Ahlaki Panik Teorisi

Toplumların hemen her dönemde ahlaki panik dönemleriyle karşı karşıya kaldığı göze çarpmaktadır. Süreç bir kişi, durum, hadise veya bir grubun sosyal değerler ve çıkarlara, toplumun ahlaki standartlarına tehdit olarak görülmesiyle başlamaktadır. Tehdit olarak algılanan bu birey veya hadise, kitle iletişim araçları vasıtasıyla suni ve klişe bir şekilde sunulur; bazı din adamları, yazarlar, siyasetçiler ve sair fikir adamları teşhis ve çözümlerini sunar. Bilahare durum bir şekilde kaybolur, bastırılır yahut daha da kötü bir şekilde görünmeye başlar. Bazen paniğin konusu yeni olabilirken zaman zaman da epeydir var olan ancak ansızın ilgi merkezi haline gelen bir şey panik konusu olabilir. Kâh panik durumu ortadan kalkar ve toplum tarafından unutulur kâh da daha problematik ve uzun süreli reaksiyon ve yankılanma meydana gelir. Böylece toplumsal anlayışta hukuki, siyasi ve hatta muhtelif değişimlere neden olabilir (Cohen, 2002, 1).

Ahlaki panik dönemi veya süreci ne denli uzun sürerse yaptırım gücü de o derece artar. Toplum böyle bir durumu düzeltmek için reaksiyonist bir mekanizma belirler ve paniğe yol açan

durumu düzenleme yoluna gider. Tehdidin realitesi önemli değildir çünkü toplumun paniğe verdiği cevap kesinlikle gerçektir ve genellikle verilen ceza aşırı olur (Kimmel - Walters, 2009, 1).

Klasik bir ahlaki paniğin ortaya çıkması için, halkın belirli bir meseleye tepki gösterecek bazı gizli materyaller olmalıdır. Belli başlı bir konu hakkında bir medya kampanyası oluşturulabilir. Halk, basından konunun daha sofistike bir görünümünü alabilir (Goode - Ben-Yehuda, 2009, 24-25). Cohen'e (2002) göre paniğin oluşması halkın bam teline dokunmasına bağlıdır. Yani halkın o konudaki yüksek duyarlılığıyla ilgili bir meseleyi içine alması gerekir. Ahlaki panik oluşturan olayda olayın veya kişinin güncel olması önemli değildir. Mevcut yaşanmış bir durumun nüksettirilmesine dayanarak temelde gündem oluşturmak önceliklidir. Ahlaki panik bir nevi sosyal disiplin suçu uygulamasıdır. Topluların ahlaki açıdan ana arterlerine dokunan problematik durumlarda sosyal yapıya zarar verecek zararların önlenmesi kisvesi altında yapılır. Böyle bir zararın veya durumun olup olmaması önem teşkil etmez. Hedeflenen şey genelde çıkar ilişkisi endekslidir. Diğer manada iktidar olma çabası denebilir. Ancak buradaki iktidardan kasıt toplumsal güçlere hâkimiyet kurma manasındadır (Şeker - Tiryaki, 2013, 224-226).

2.1. Ahlaki Paniğin Özellikleri

Panik yaratma bakımından kaç kişi sorumlu; bir mi yoksa birkaç kişi mi? Panik alttan başlayıp yukarı doğru mu ilerliyor yahut yukarıdan aşağı doğru mu işliyor? Ya da üçüncü ve aracı bir olasılıktan bahsetmek gerekirse, paniğin belki de toplumun statüsünün ve güç hiyerarşisinin ortasında başladığı söylenebilir mi? Üst düzeydeki elitlerden veya kamuya açık olmayan halk tabanından orta düzey kuruluşların yöneticileri, kurumlar, dernekler ve ilgi grupları mı? Yahut alternatif bir damarda, birçok tarihi ve devam eden paniklerin farklı kökenleri mi var- farklı nedenler, farklı motifler, farklı dinamikler? Goode - Ben-Yehuda (2009), ahlaki panik kavramının üç farklı oluşumundan bahseder. Bunlardan *halk* (taban) boyutunda paniğin halktaki karşılığını ifade eder. Yani halk etrafında paniğin oluşumu, yayılması ve merkeze oturması, *elitist* boyutta elit kimselerin paniği oluşturmaya, düzenlemesine ve içlerinde benimsemesine dair fikirlerini belirtir. Son olarak *çıkarcı* boyutta profesyonel örgüt, kurum ve kimselerin, dini grupların ve din adamlarının paniği oluşturma kaygıları ve düşünceleri üzerine mülahazalarda bulunur.

Ahlaki paniğin özellikleri hususunda onun temel beş önemli özelliği dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki medyanın sıradan bir olayı gündeme taşıyıp onu kayda değer dikkat çekici bir olaymış gibi sunmasıyla ortaya çıkmaktadır. İkincisi, bazı kesimlerce korozyon ve çürümenin sebebi kolektif olarak yanlış şekilde davranışlarda bulunanlardır. Dolayısıyla yazarlar, liderler veya benzer otoriteler tarafından panik ögesi/nesnesi suçluluk duygusu üzerinden teşekkül edilir. Üçüncüsü, bu panikler olduğu toplum içerisinde fikir birliğine varılan kaygılar meydana getirerek ahlaki sınırları belirler. Dördüncüsü, ahlaki panikler genellikle hızlı toplumsal değişimlerin olduğu dönemlerde ortaya çıkar ve toplumda risk oluşturabilecek endişe verici olaylardan oldukça fazla etkilenir. Beşincisi, genellikle genç bireyler, paniği oluşturan kesim tarafından günah keçisi olarak seçilip toplumun ahlak testi için bir barometre olarak hedef tahtası haline getirilebilir (Jewkes, 2004, 86; Yıldız - Sümer, 2010, 37).

Bunların dışında ahlaki paniğin oluşmasındaki diğer faktörleri de belirtmek gerekir. Bunlar:

Düşmanlık: Paniğin özneleri toplumun şeytani simgeleri olarak tanımlanırlar.

Endişe: Sözkonusu olay ya da davranış toplumsal kaygıya neden olabilir.

Düşünce Birliği (Uzlaşma, konsensüs): Paniğin öznelerine karşı verilen tepki kapsamlı ve bütüncüdür.

Orantısızlık: Panik olarak ortaya atılan davranış biçimine karşı verilen cezanın oranı yapılan eylemden daha abartılı bir hal almaktadır.

Geçicilik (Değişkenlik, Öngörülemezlik): Medyanın tutumuna göre panik bir anda ortaya çıkabileceği gibi aynı şekilde yok da olabilmektedir (Goode - Ben-Yehuda, 2009). Ahlaki panikler doğaları gereği değişkendir; uçucudurlar, aniden ortaya çıkarlar ve neredeyse aniden azalırlar. Bazı ahlaki panikler rutinleşebilir veya kurumsallaşabilirken bazı ahlaki panikler neredeyse hiçbir iz bırakmadan yalnızca kaybolur, panikten sonra toplumun yasal, kültürel, ahlaki ve toplumsal dokusu temelde eskisinden farklı değildir. Ahlaki panikleri değişken ve nispeten kısa ömürlü olarak tanımlamak, panik patlak verdiğinde aynı konu etrafında yapısal ve tarihsel öncüllerin zaten var olmadığı anlamına gelmez (Göktürk, 2023, 361).

3. Ahlaki Panik Teorisiyle İlgili Bazı Teori ve Kavramlar

3.1. Damgalama Teorisi

Birey ya da grubun görünüşünün veya davranışının bir cihetinden dolayı itibarsızlaştırılma süreci olarak tanımlanabilen damgalama, sapkın olarak algılanan kimselerin neden ötekileştirilme ve sosyal dışlanmaya maruz kaldığını ve medyanın (halkın) düşmanca afişe etme ya da kınama anlayışını açıklamaya yardımcı olur (Jewkes, 2004, 231). Bir bireyin toplumsal imajı varsa kendisi için doğru olabilecek gerçekler, dramatik haber değeri taşıyan bir görünümle şişirilerek daha sonra gerçekliğin bir parçasıyla sanki bütün bunlar kişinin kendisinde varmış gibi lanse edilebilir. Yani kişiye özel bir damgalama türü oluşabilir (Goffman, 1963, 89-90).

Goffman'a (1963) göre, damgalanmanın bizatihi hedefinde bulunan bireyin bireysel özelliklerinden bazıları (örneğin, adli sicil kaydı, cinsel eğilim, ırk) ile sosyal kimliklerin çatışmasından ötürü damgalanma meydana gelmektedir (Akca - Özaslan Çalışkan, 2017, 358-359). Kötü bir ahlaki kaydı olanların damgalanması, açıkça resmi bir kontrol mekanizması kurmak için kullanılabilir; belli ırksal, dinsel ve etnik gruplardaki kişilerin damgalanması, bu azınlıkları çeşitli rekabet alanlarından uzak tutmak için bir araç olarak işlev görebilmektedir (Goffman, 1963, 164). Damgalamada önemli hususlardan bazıları şunlardır: *Menşei*: Durum hangi koşullar altında ortaya çıktı? Bundan sorumlu olan var mıydı ve damgalama yapıldığında kişi ne yapıyor ya da yapmaya çalışıyordu? *Tehlike*: Damgalanan (damgalandığı yönüyle ya da kendisi) nasıl bir tehlike yaratıyor ve bu tehlike ne kadar yakın ve ciddi? Hangi durumda olursa olsun damgalama, oldukça kompleks, sosyolojik ve psikolojik bir konudur (Harper, 1999, 132-133).

3.2. Sapma ve Etiket Teorisi

Toplum tarafından normal addedilen davranışlar sergilemek, mevcut düzenin muhafaza edilmesi ve idame ettirilmesi adına önem arz etmektedir. Bu yüzden bireylerden toplumun veya toplumsal normların beklentisi, ister tutum ve davranışlarında isterse de ahlaki, dini, hukuki, sağlık, eğitim, cinsel ve diğer bütün yazılı veya şifahi kurallara uyum sağlamasıdır (Çakmak, 2015, 2). Şayet bu ahlaki normlara uyulmazsa bireyler toplum tarafından damgalanarak cezalandırılabilir. Bu minvalde etiket teorisi, bireyin tutuklanıp yargılanması noktasında kamusal bir tanıma işlemi olarak karşımıza çıkar. Tutuklanan kişiye yapıştırılan etiket ise toplum tarafından bireyin suçlu olduğuna delalet eden bir emaredir. Bu kuram suçun izahatında, zaviyeyi suçludan ziyade toplumsal reaksiyona ya da damgalamaya yönlendirir (Dursun, 1997, 309). Teorinin damgalama teorisine ek olarak oluşturulduğu söylenebilir. Etiketleme kuramı, sapkın addedilen davranışları yalnızca sapkınlar noktasında anlamamızın mümkün olmadığını, bunların diğer bütün toplumsal eylemler gibi, çok yönlü etkileşimler dikkate alınarak incelendiği takdirde nitelikli bir sosyolojik analiz yapılabileceğini ifade eder (Mutluer, 1998, 221).

Sapkın kabul edilebilir davranışlar, toplum tarafından benimsenen ahlaki, hukuki, spiritüel, sanatsal ve kültürel, değerler ekseninde kabul gören bütün geçerli normların, örneklerin ve beklentilerin, toplumca benimsenen uygun davranışların, tutumların haricinde yahut bunlardan varesten olan davranışlar olduğu söylenebilir. Ayrıca bunlara yine toplum tarafından hiç olmazsa onanmayan ve kınanan, hayal kırıklığı yaratan davranışlar denebilir (Çakmak, 2015, 3). Sapma kavramında önemli nokta, onun toplum tarafından ortaya çıkarıldığıdır. Toplumsal gruplar belirli kuralları -ki bu kurallara riayet etmemek sapmaya neden olmaktadır- kendilerince özel olarak addettikleri insanlara atfedip onları öteki olarak yaftalayarak, sapmayı ortaya çıkarmaktadırlar (Karakaya - Göksu, 2009, 31).

Etiket bireyin kimliğinin bir parçasına dönüşebilir. Etiketlenen kişi, kendisine yaftalanan bu olayı saklamaya çalışır. Daha sonra muhtelif toplumsal gruplardan uzak kalmaya veya yafta hakkında diğer bireyleri eğitmeye yönelebilir. Etiket kişinin çevresi, işi ve öz saygısı gibi hayatının önemli alanlarına tesir eder. Süreç içinde damgalanma bireyin hayatını önemli ölçüde etkilediği zaman birey, değersizlik duygusu ve dışlanmaya maruz kalma endişesiyle toplumsal gruplar dahil olmak üzere çeşitli alanlardan kendisini soyutlama temayülü gösterebilir (Akca - Özaslan Çalışkan, 2017, 359). Genellikle kişinin gayriahlaki davranışları ile toplumun ona verdiği tepki yani etki tepki kontekstinde doğru orantılı karşılıklı ilişki bulunur. Şayet birey ahlaki olmayan davranışlarının dozunu artırırsa buna mukabil toplum tarafından ciddi karşılık bulur. Dolayısıyla gayriahlaki davranışlar sergileyen birey ve toplum arasında kayda değer bir ayrışma meydana gelir. Ancak durum bu noktaya geldiği zaman ahlaki olarak kusurlu addedilen birey toplum tarafından mahlas, lakap ve takma isim gibi etiketlerle damgalanacaktır. Buradaki önemli nüans ise ahlaki olmayan davranışlar gerçekleştiren bireyin davranışında bir azalma olduğu zaman artmadaki gibi doğrusal bir oranın olup olmadığıdır. Ancak bu oranın azalıp azalmayacağı net değildir. Sapma eğilimi gösteren ve etiketlenen kimseye çeşitli yaptırımlar uygulanır. Bunlar resmi, gayriresmi ve dedikodu kabilinde toplumsal soyutlama olabilir (Dursun, 1997, 311).

3.3. Sosyal Linç

Linç kavramı Türkçe Sözlükte, “birden fazla kimsenin kendilerine göre suç olan davranışından ötürü birini, gayriresmi ve yargılamaksızın öldürmesi” olarak tanımlanmaktadır (Akalin, 2011, 588). Ancak linç denince fiziksel bir indirgeme yapmak yanlıştır. Zira lincin pratikler üzerinden gerçekleştirilen ve tesiri hafife alınamayacak kertede bir boyutu vardır. Linç hareketi, eylemi gerçekleştirenlerin kendi kişisel rahatsızlıklarıyla ilintilenebilir akabinde kitlesel büyük bir eyleme dönüşebilir. “Bireysel rahatsızlıkla başlayan, sosyal-devletsel çıkarlara kadar uzanabilen ve suç olarak görülen, düşünce, tutum ve davranışın resmi ya da yetkili mecra veya kişilerce savunmaya değer görülmemesi, yok edilmesinin şart koşulması” linç kültürünü destekleyen ve bir anlamda besleyen hatta yaygın hale getiren en önemli faktörlerden biridir. Kısaca linç, ötekini reddetmekle başlar denilebilir (Ağbaba, 2014, 5).

Linç kavramı menşei olarak 15. yüzyıla dayanmasına rağmen Orta Çağ'da cadı avcılığı ile karşımıza çıkmaktadır. Linci kendi ahlaki dayatmaları veya sosyal inançları haricinde pek çok duruma uygulayan insanlar, benzer şekilde cadı avını da haklı ve meşru kılmıştır. Cadı avı, birçok linç örneğinde olduğu gibi sözde bir suçluluk üzerinden meşru hale getirilmiştir. Din, siyaset, iktisat ve özellikle sosyal hadiseler, cadı avcılığının uygulanışının altında yatan nedenler çerçevesinde değerlendirilmelidir. İnsanlık tarihsel süreçte pek çok konuda günah keçisi bularak kendi iç huzuruna kavuşmaya çalışmıştır (Martin, 2009, 9). Ahlaki panik teorisi ile linç teorisinin orijinleri benzerdir (Cohen, 2002).

Bazı hukuk antropologları lincin primitif toplumlarda kontrol aracı olarak işlev gördüğünü belirtmiştir (Yılmaz, 2012, 3). Öte yandan Le Bon gibi yazarlar kitlelerin bir kışkırtma dönemine mukabil telkinlerle yönetilebilen basit bilinçsiz otomatlar haline dönüştüğünden bahseder. Kitlelerin linç girişimleri genellikle güçlü bir telkin ile meydana gelir ve bu lince (katliam) katılan bireyler görevlerini yerine getirdiğini düşünerek hareket eder (Le Bon, 1997, 143-144). Farklı bir perspektiften incelendiğinde sosyal yaşamda bir anlamda etkisi olan kadınlardan rahatsızlık duyan ataerkekler, kadınları düzeni bozmakla veya vatan haini olmakla suçlayabilirler. Çünkü onlara göre kadınlar, ahlaken daha zayıf olup baştan çıkarıcı etkilerinden dolayı böyledirler. Haliyle kadınları günah keçisi ilan ederek şiddete veya lince maruz bırakmak normalleştirilmiş bir eylem olarak karşımıza çıkar (Aloğlu, 2018). Nihai kertede linç girişimine başlamalarının ardında şiddet başta olmak üzere kanunu ihlal edecek ekstrem kararlar ve riskler aldıklarını, linç edilecek bireylerin davranışlarının söz gelimi ahlaka/normlara muhalif olduğunu ve bu muhalifliğim hızlı bir şekilde durdurulması gerektiğini kabul ettikleri için linç girişimine yöneldikleri söylenebilir (Yılmaz, 2012, 34).

3.4. Psikolojik Savunma Mekanizmaları

Savunma mekanizması kişiyi iç çatışmalardan ve anksiyeteden koruyan bilinçdışı süreçler olarak tanımlanır (Vaillant, 1977, 121). Birey yaşamının belli dönemlerinde kendi yaşamına uygun şekilde bastırma, yer değiştirme ve yansıtma gibi değişik savunma mekanizmalarını kullanabilir (Freud, 2004, 30). Çalışmayla ilgili savunma mekanizmaları kısaca şu şekilde tanımlanabilir.

Bastırma, bir hayal ya da duygulanmanın şuurlu benliğinin dışında bırakılması ya da şuurlu benlikten atılmasıdır (Freud, 2004, 42).

Yer Değiştirme, bir kişiye karşı hissedilen öfkenin engellenmesi durumunda başka bir kişi veya eşyaya kaydırılmasıdır (Blackman, 2004, 12).

Yansıtma, kendi problemlerini ya da içsel duygulanımlarını, güdü yahut arzularını başka birine isnat ederek, o bireye olan bakışın saptırılmasıdır (Blackman, 2004, 19). Yansıtma mekanizması bireyi anksiyeteden iki şekilde muhafaza edebilir; ilkinde kişi, kendi yenilgilerinin ve eksikliklerinin sorumluluğunu veya suçunu başka kişilere yükler; diğerinde ise suçluluk uyandıracak nitelikteki isteklerini, güdülerini ve düşüncelerini başkalarına atfeder (Geçtan, 1997, 78).

Saldırganlık, bazı psikologlara göre canlıların temel içgüdülerinden biri olarak bir başka canlıyı fiziksel ve duygusal açıdan yaralamayı amaçlayan davranış şekli olarak tanımlanır (Ballard vd., 2004). Engellenme mekanizmasında görülen en belirgin davranış çeşitlerinden birisi saldırganlıktır. Kişiyi engelleyen bireye veya nesneye yapılan saldırganlık, kâh duruma adapte olmaya, kâh da uyumsuz davranışlar sergilemeye neden olur. Engellenen olay veya kişiye gücümüz yetmezse engellenme sonucunda ortaya çıkan öfke yer değiştirir ve güç yetirdiğimiz nesne veya kişilere yönelir (Cüceloğlu, 2006).

Temel maksadı incitmek olan ve öfke doğrultusunda ortaya çıkan saldırganlığa düşmanca saldırganlık adı verilir. Temelde başkasını incitmek maksadıyla ortaya çıkan ancak işin özünde sair bir gayeye ulaşmak için araç olarak kullanılan saldırganlık ise araçsal saldırganlık olarak isimlendirilir (Kesimli 2013, 158). Saldırganlığı tanımlamada kullanılan diğer kavramlardan aile içi şiddet, intiharlar, medyada şiddet benzeri tartışma konuları ise sosyo-politik nedenler yanında çoğu zaman ahlaki ve psikolojik problemleri haizdir (Yavuzer, 2013, 45).

4. İfk Hadisesinin Panoraması

İfk kelimesi lügatte iftira etmek, yalan söylemek ve günah gibi manalara tekabül eden (Manzûr, 2009) asıl ve esasından saptırılmış, gerçeği çarpıtılmış demektir (Yazır, 1992, 554). Terim olarak ise münafıklardan olan yalancı kimselerin Hz. Peygamberin eşi, Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe ile Safvân b. Muattal konusunda söylenenler iftira ve yalandan ibarettir (İbn Kesir, 1997).

İfk hadisesinin bizzat geçtiği Benî Mustalik Gazvesi'ne Hz. Peygamber bizatihi katılmıştır. Aslında bu gazve çok uzun bir süre devam etmese de süreç içerisinde İslam toplumunda büyük yankılar meydana getirecek olaylar ve hadiseler gerçekleşmiştir. Yine süreç içerisinde münafıklar propaganda başlatarak pek çok sorun çıkarmıştır. Bu problemlerden birisi de Hz. Âişe'ye atılan iftiradır ki İfk olayı zaten bu mevzu üzerine teşekkül etmiştir (Milad, 2017, 18). İfk hadisesi aşağıda belirtildiği şekilde vuku bulmuştur:

Hz. Peygamber sefere çıkmadan evvel eşleri arasında kura çekerdi. Kurada çıkan kişilerle seferlere birlikte giderdi. Benzer şekilde Hz. Peygamber Benî Mustalik gazvesinde kura çekmiş ve kurada çıkan isim Hz. Âişe ve Hz. Ümmü Seleme olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber sefere

kurada çıkan eşleri ile birlikte çıktı (Taberî, 1960, 611). Bu gazvede Hz. Peygamber, eşlerinin yolculuktaki sorumluluğunu alması için iki kişi görevlendirdi. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in kölesi Ebû Mevhibe'ydi (Vâkıdî, 1989, 427). Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kişiler, Hz. Ümmü Seleme yahut Hz. Âişe devenin üstüne oturacağı zaman hevdeci kaldırıp devenin üzerine koyuyorlardı. Bilahare hevdeci iplerle dikkatli şekilde bağlayıp devenin yularını alarak onlara eşlik ediyorlardı (Vâkıdî, 1989, 427).

Hz. Peygamber'in eşleri savaş karargâhının kenarında bulunuyorlardı. Oraya da kimseler yaklaştırılmıyordu. Hz. Peygamber duruma göre zaman zaman Hz. Ümmü Seleme'nin bazen de Hz. Âişe'nin, yanına gidiyordu. Hz. Peygamber ordu Medine'ye yaklaştığı zaman bir yerde mola vererek emri altındakilere gece hareket etmelerini söyledi. Ancak bu esnada Hz. Âişe bir ihtiyacından dolayı hevdeciden çıkmış ve bulunduğu yerden uzak bir yere gitmişti (Vâkıdî, 1989, 427-428).

Hz. Âişe'nin boynunda Hz. Peygamber ile olan evliliğinde annesi tarafından takılan bir gerdanlık bulunuyordu. Hz. Âişe ihtiyacını tamamladıktan sonra karargâha döndü ancak boynundaki kolyenin kaybolduğunu fark etti. Daha sonra ihtiyaç için gittiği yerlere dönüp gerdanlığı aramaya başladı. Ancak bu esnada ordu hareket ettiği için çevrede birkaç deve dışında kimse kalmamıştı. Hz. Âişe yardımcılarının onu bırakıp gideceğini hatta orada bir ay kalsa bile böyle bir olayın yaşanacağını düşünmüyordu. Uzun bir arayışın neticesinde Hz. Âişe gerdanlığı bulmuştu. Öte yandan Hz. Âişe'nin yardımcıları onun hevdecin içinde olduğunu düşünerek hevdeci deveye yükleyip yolculuğa devam etmişlerdi. Hz. Âişe karargâha geri döndüğünde hiç kimse kalmamıştı ve yokluğunun fark edileceğini düşünerek elbisesine bürünmüş şekilde oraya uzanmıştı (Taberî, 1960). Orduyu geriden takip eden Safvân b. Muattal es-Sulemi sabaha doğru Hz. Âişe'yi fark etti ve hicap âyetlerinin nüzulünden evvel onu gördüğü için tanıdı. Hz. Âişe kendisine seslenildiği zaman hemen yüzünü örttü. Aralarında bundan başka hiçbir diyalog geçmedi. Daha sonra Hz. Âişe'yi deveye bindirip diğer askerlere yetişmek için hareket ettiler. Karargâha ulaştıklarında öğle vaktine geliyordu. Bu esnada karargâhta bir yaygara koparıldı. Abdullah b. Ubey başta olmak üzere pek çok kişi Hz. Âişe hakkında iftira tohumlarını ekmeye başladı (Vâkıdî, 1989, 428-429).

4.1. İfk Hadisesinde Hz. Peygamber ve Sahâbîlerin Tutumu

İfk olayı Müslümanlar arasında büyük bir yankılanma göstermişti. İslam ordusu Medine'ye döndüğünde Hz. Âişe hastalanmış ve olaydan habersizdi. Ancak sahâbe arasında dedikodu hızla yayılmıştı ve insanlar arasında muhtelif şüpheler oluşmaya başlamıştı. Bu olayın ilk reaksiyonu ise Hz. Peygamberden gelmiştir. Normalde Hz. Âişe'ye yakınlık ve sıcaklık gösteren Hz. Peygamber bu olayın akabinde ona sadece "nasılsınız" diyerek soğuk bir tavır sergilemişti (Taberî, 1960).

Dedikodular çoğaldıkça Hz. Peygamber enikonu kararsızlığa düşmüştü. Bu yüzden Hz. Ali ve Üsâme b. Zeyd'i çağırıp danışmak ve onlardan fikir almak istedi. Söylenenlerin yalan olduğunu düşünen Üsâme b. Zeyd, Hz. Âişe hakkında iyilikten başka bir şeyi bilmediğini söyledi. Bu hususta Hz. Ali: "Ya Resûlallah! Allah sana bu hususta bir sınırlama koymamıştır. Onu boşa ve başka bir

kadınla nikâhlan. Fakat Âişe'nin cariyesine sor, o sana doğruyu söyler.” şeklinde bir yanıt vermiştir (Vâkîdî, 1989, 430). Bilahare Hz. Peygamber Zeyneb b. Cahş'ı yanına çağırarak ona Hz. Âişe hakkındaki fikirlerini sordu. Ancak Hz. Zeyneb'in kritik bir durumu vardı. Zira Hz. Zeyneb, Hz. Peygamber'in eşleri arasında Hz. Âişe'ye denk olabilecek tek eşiydi. Dolayısıyla Hz. Âişe, Hz. Zeyneb'in olası bir rekabetten ötürü kendisi hakkında kötü şeyler söylemesinden çekinmişti. Hz. Zeyneb, “görmediğimi gördüm demekten gözlerimi, duymadığımı duydum demekten kulaklarımı koruyorum. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum dedi (İbn Kesîr, 1997, 5796).

Hz. Peygamber, duruma mukabil Ümmü Eymen ile görüştü. Ümmü Eymen de Hz. Zeyneb'in benzer şekilde “görmediğimi gördüm demekten gözlerimi, duymadığımı duydum demekten kulaklarımı koruyorum. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum dedi. Öte yandan Hz. Ömer Hz. Peygamber'in yanına gelip; “Ya Resûlallah! Allah senin bedenine pis sinekleri kondurmazken, bedenini böyle pisliklerden koruyorken, nasıl olur da aileni böyle kötü bir işten korumaz dedi. Hz. Osman ise; “Gölgeni insanlar basmasın veya pisliklerin üzerine düşmesin diye yere düşürmeyen Allah, nasıl olur da ailenin ırzını insanların kirletmesine izin verir” dedi. Akabinde Hz. Ali; “Ya Resûlallah! Hatırlıyor musun? Sen bize namaz kıldırırken Cebrâil sana gelerek terliklerinin pis olduğunu onları çıkartman gerektiğini bildirmişti. Terliğindeki pislik sana bildirildiği, onları çıkartman gerektiği sana emredildiği hâlde nasıl olur da ailene bir pislik bulaşıp da onu çıkartman sana emredilmesin” dedi. Tüm bu konuşmalar neticesinde Hz. Ali, hüznün çökmüş olan Hz. Peygamber'e boşanması noktasında salık vermiştir (Erkocaaslan, 2015, 143).

Hz. Âişe hakkında karalama kampanyasına destek veren sahabeler vardır. Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in şairi Hassân bin Sâbit'tir. Bu hadise vuku bulduğunda kendisi iftiracılar arasında saf tutmuş ve hata yapmıştır. Ancak Hz. Âişe hakkında yazılan bir kasidesinde Hz. Âişe'nin namusundan bahsederek ondan özür dilemiş ve Hz. Peygamber'in gönlünü almıştır (Yazır, 1992, 400). Buna rağmen Safvân b. Muattal tarafından ciddi şekilde darbe almıştır. Çünkü önceki olaydaki duruma rağmen bu kez de onu bir şiir ile tahrik etmesinden ötürü kılıç darbesi alarak gözünden ve elinden yaralanmıştır (Fayda, 2000, 508).

Bu hususta Hz. Âişe aleyhine konuşanlardan bir diğeri ise "Hamne bint Cahş"dır. Zeynep bint Cahş'ın kız kardeşi olan Hamne iftira attığından dolayı kendisine hadd-i kazf uygulanmıştır. Hamne bu hadiseye kız kardeşi Zeyneb'e olan bağlılığından ötürü karışmış olmasına rağmen Zeyneb, Hz. Âişe hakkında aynı şekilde düşünmemektedir (Aykaç, 1997, 497).

4.2. İfk Hadisesinde Münafıkların Tutumu

İfk hadisesinde münafıkların tutumuna girmeden evvel Benî Mustalik gazvesinde onların tutumlarından bahsetmek gerekir. Zira bu gazvede İslam ordusunda bugüne kadar görülmediği ölçüde münafık bulunuyordu (Vâkîdî, 1989, 475). Münafıklar siyaseten İslam'ı seçmiş ve bundan dolayı buldukları her fırsatta İslam ve Hz. Peygamber aleyhine hareketlerde bulunuyordu. Örneğin ilk fırsatta su saikiyle çıkan kavgayı büyütürerek fırsatçılıklarını sergilemişlerdir. Başka bir olayda da Hz. Peygamber'e ait olan devenin yani Kasvâ'nın kaybolmasıyla vuku bulmuştur.

Müslümanlar deveyi ararken münafıklardan Zeyd b. el-Lusayt: “Muhammed semanın haberlerini veriyor. Fakat kaybolan devesinin yerini bilmiyor.” demiştir (Vâkîdî, 1989, 423).

İfk hadisesinin başat münafığı Abdullah b. Übey’dir. Abdullah b. Übey Hz. Âişe’nin Safvân b. Muattal ile birlikte geldiğini öğrenince “Vallahi! Ne o ondan ne de o diğerinden kurtulur. Peygamberinizin ailesi, bir adamla gecelemiş, sonra da devesinin yularından tutup yanınıza gelmiş.” demiştir. Übey’in böyle bir fitne çıkarmasındaki arka planın Hazrec kabilesinin lideri konumunda olduğu bir dönemde Medine'nin yönetimi kendisine verilecekken Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle lider olamamasının etkili olduğu belirtilir. Bedir Savaşı'nın akabinde Müslüman olduğunu ifade etmiş olsa da Hz. Peygamber'e ve onun dinine yönelik beslediği kin ve düşmanlıktan hiçbir zaman vazgeçmediği ileri sürülmüştür (Koçyiğit, 1988, 139).

Bu hususa dair zikredilen sair isimlerden birisi de Mistah bin Üsâse’dir. İfk hadisesinin topluma sirayet etmesine adı karışmıştır ve namuslu bir kadına zina iftirasında suçlu addedildiği için Hz. Peygamber tarafından sair suç ortaklarıyla beraber ona da had cezası verilmiştir (Algül, 2005, 188). Kısaca o da Hz. Âişe hakkında olumsuz bir tutum sergilemiş ve koparılan yaygaraya eşlik etmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere münafıklar benzer şekilde farklı yollar deneyerek çıkarlarına geldiği gibi hareket etmişlerdir. İfk hadisesinde Abdullah b. Übey liderliğinde Hz. Âişe’ye iftira atarak yaygara çıkarmışlar ve bunu dedikodu yoluyla etrafa yaymışlardır. Her ne kadar zikredilen ve cezai yaptırım uygulanan belli başlı kişiler olsa da gizli saklı bu dedikodu ve karalama kampanyasını körükledikleri düşünülebilir.

4.3. Kur’ân ve Hadisler Bağlamında İfk Hadisesi

Kur’ân’da İfk hadisesinin bilhassa sosyolojik ve psikolojik alt yapısı ve gerekçeleri değerlendirilmektedir. Bilhassa aşağıda verilecek olan âyetler oldukça çarpıcıdır. Çünkü bazı Müslümanlar Hz. Âişe hakkında ileri sürülen iddiaları önemsizmiş gibi görerek çeşitli ortamlarda onun dedikodusunu yapmıştır. Bu durumun bir anlamda kaostan büyümesine neden olduğu söylenebilir. Kur’ân’da *İfk* kelimesi pek çok âyette farklı manalarda kullanılmıştır fakat Hz. Âişe’ye dair olan bölüm hususi olarak gelmiştir. İfk olayıyla ilgili Kur’an’da geçen âyetler şunlardır:

“O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır.” (Kur’ân Yolu, 11 Ekim 2022, en-Nûr 24/11).

“Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de ‘Bu, apaçık bir iftiradır’ deselerdi ya!” (en-Nûr 24/12).

“Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdiler ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancılardır ta kendileridir.” (en-Nûr 24/13).

“Eğer size dünya ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!” (en-Nûr 24/14).

“Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır.” (en-Nûr 24/15).

Âyetlerde Hz. Âişe'ye münafıklardan bir grup (âyette geçen usbe kelimesi 10 ile 40 arasında değişen bir grubu ifade etmektedir) tarafından iftira atıldığı ve müminlerin de onun masumiyetini destekleme konusunda çekimser kaldığı hatta yargılayıcı davrandıkları ifade edilmiştir. Nihayetinde Allah'ın lütfu (vahiyle aydınlatması) olmasaydı olayın yıkıcı etkilerinin hesap edilemeyeceği ve bedelinin ağır olacağı açıklanmıştır.

Hadislerde genel olarak “İfk Hadisenin Panoraması” başlığında anlatılan olaylar doğrudan Hz. Âişe'den aktarılmıştır. Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'in vakiyla ilgili olarak hutbede söylediği söz ifade edilebilir. Hz. Peygamber bu hususta “Ey Müslüman cemâat! Ailem aleyhindeki iftirasıyla beni üzüntüye düşüren bir şahsa karşı bana kim yardım eder? Halbuki vallahi ben, ailem hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. İftiracılar öyle bir adamın ismini de ileri sürdüler ki, ben onun hakkında da hayırdan başka bir şey bilmiyorum.” demiştir (Müslim, “Tevbe”, 69).

Öte yandan Hz. Muhammed'in yukarıda söylediği sözüne mukabil “Ey Âişe! Hakkında bana şöyle şöyle sözler erişti. Eğer sen bu isnatlardan uzak isen, yakında Allah, seni onlardan beri ve uzak tuttuğunu açıklar. Yok, eğer böyle bir günaha yaklaştınsa, Allah'tan af dile ve ona tövbe et! Çünkü kul, günahını itiraf ve sonra da tövbe edince, Allah da ona af ile muamele buyurur.” demiştir. Bu sözler karşısında şaşkına dönen Hz. Âişe olayı şu şekilde anlatmıştır: “Resûlullah sözlerini bitirince gözümün yaşı kesildi. Öyle ki, gözyaşından bir tek damla bulamıyordum. Hemen babama dönüp, “Resûlullah'a bu hususta benim tarafımdan cevap ver.” dedim.

“Babam, Vallahi kızım! Resûlullah'a ne diyeceğimi bilemiyorum.” dedi.

“Sonra anneme döndüm, Resûlullah'a bu hususta benim tarafımdan cevap ver.” dedim.

“O da Vallahi, ben de Resûlullah'a ne diyeceğimi bilmiyorum.” dedi (Müslim, “Tevbe”, 69; Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 9/860).

Bu konuşma neticesinde ailesinden destek alamayan Hz. Âişe kendisi konuşmak zorunda kalmıştır ve şunları söylemiştir: “Vallahi, ben anladım ki, siz halkın yaptığı dedikoduyu işitmişsiniz. Hatta, onlara inanmış gibisiniz!”

“Şimdi, ben, size O kötülükten uzağım. Desem -ki Allah biliyor, uzağımdır- beni doğrulamazsınız!”

“Diyelim, “Ben, kötü bir iş yaptım! desem -ki Allah biliyor, ben böyle bir şeyden uzağım- siz, beni hemen tasdik edersiniz!”

“Vallahi, ben kendim için de sizin için de Yakup'un oğulları ile olan misalinden başka getirecek misal bulamıyorum. Nitekim o, şöyle demiştir: ‘Artık, bana düşen güzel bir sabırdır. Söylediklerinize karşı ancak Allah'tan yardım istenir’” (el-Yûsuf 12/18; Müslim, “Tevbe”, 69).

5. Ahlaki Panik Teorisi Bağlamında İfk Hadisesinin Tahlili

Çalışmanın bu kısmına kadar ahlaki panik teorisi, teoriyi destekleyen sair kavramlar ve ifk hadisesinin panoramasına dair bilgiler verildi. Bu bölümde ahlaki panik teorisi ve teoriyi destekleyici karinelerle birlikte ifk hadisesi sosyolojik ve bilhassa psikolojik bağlamda analiz edilecektir.

Ahlaki paniğin orijini genellikle halkın bam teline dokunmasıyla ilintilidir (Cohen, 2002).Toplumların ahlaki açıdan ana arterlerine dokunan problematik durumlarda sosyal yapıya gelecek zararların önlenmesi kisvesi altında yapılır. Böyle bir zararın veya durumun olup olmaması önem teşkil etmez. Hedeflenen şey genelde çıkar ilişkisi endekslidir. Diğer mânâda iktidar olma çabası denebilir (Şeker -Tiryaki, 2013, 224-226). İktidar olma çabası veya toplumsal otorite yönüyle ifk hadisesi değerlendirildiğinde olayı başlatan Abdullah b. Übey'in tavrı dikkat çekicidir ve panik oluşturma noktasında iktidar olma kaygısı güttüğü iddia edilebilir. Çünkü Hz. Âişe'ye iftira atılmak suretiyle hedeflenen kişi aslında Hz. Peygamber'in kendisidir. Kaldı ki İbni Übey'in Benî Mustalik seferindeyken Hz. Peygamber'in siyasi gücü ve otoritesinin artmasından ötürü durumdan çok memnun olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki, dedikodu ve iftira yalnızca Hz. Âişe ve Ebû Bekir'e düşman olanlar tarafından yayılmadığı gibi diğer yandan İbn Übey vasıtasıyla daha da büyütülerek yayılmaya devam ettirilmiştir (Kara, 2001, 353-354). Başka bir rivayete göre ise Abdullah b. Übey ve avanelerinin Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in iffetine saldırması noktasındaki amacının güzel ahlaki temsil eden İslâm'ın değerlerini sarsmak olduğu ileri sürülmüştür. Bir yandan Muhacirlerle Ensar'ın diğer yandan Ensar'ın iki kabilesi Evs ile Hazrec kabilesinin arasını açmak ve bir iç savaş çıkarmak olduğu ifade edilmiştir (Aksu, 2004, 3). Son olarak Übey'in böyle bir panik çıkarmasındaki arka planın kendisi Medine'de lider olacağı bir dönemde Hz. Peygamber'in gelmesiyle planlarının suya düşmesinin bunda kritik bir rol oynadığı söylenebilir (Taberî, 1960).

Ahlaki paniğin boyutları kapsamında incelendiğinde Übey'in çıkarıcı boyutta profesyonelce bir propaganda yürüttüğü görülebilir. Übey iftirayı bizatihi kendisi çıkarmış ve organize şekilde sanki başkaları çıkarmış gibi bir yol izlemiştir. Böylece profesyonel bir şekilde iftira olayından kendisini soyutlamıştır (Yazır, 1992, 3489). Goode - Ben-Yehuda'ya (2009) göre *çıkarıcı* boyutta profesyonel örgüt, kurum ve kimseler, dini gruplar ve din adamları menfaatine yönelik bir tavırla paniği tetikleyebilmektedir.

Jewkes'e (2004) göre ahlaki panikler hızlı toplumsal değişimler vuku bulduğu zaman meydana gelir. İfk hadisesinin cereyan ettiği döneme bakıldığında Hz. Muhammed'in siyaseten güçlendiği ve Medine'de saygınlık kazandığı bir döneme tekabül ettiği görülebilir. Yukarıda ifade edildiği üzere Übey'in Medine'ye başkan olacakken Hz. Peygamber'in gelmesiyle koltuğundan olduğu bellidir. Dolayısıyla o böylesi bir durumdan hoşnut olmamıştır. Öte yandan Müslümanların giderek güçlenmesine binaen münafıkların bu durumdan rahatsız olması bu minvalde değerlendirilebilir. Kısaca Müslümanların Medine'ye hicretiyle münafıkların elinde bulunan düzen, rant ve sosyal otorite sarsılmış buna mukabil onlar da anti tepki geliştirmiştir denilebilir.

Ahlaki panik teorisinin sansasyonel yönü, algılanan sosyal bir soruna yönelik halkın aşırı tepkisidir (Rohloff - Wright, 2010, 404). Tehdit gerçek olsa da olmasa da toplumun paniğe verdiği cevap kesinlikle gerçektir ve genellikle verilen ceza aşırı olur (Kimmel - Walters, 2009, 1). Bu bağlamda Hz. Âişe'ye uygulanan linç girişimi düşünüldüğünde kendisine yapılan muamelenin teorisinin bu cihetiyle uyumlu olduğu söylenebilir. Zira henüz Hz. Âişe'nin mevzubahis olaylarda suçu kanıtlanmadan başta münafıklar olmak üzere bazı sahabeler de kendisine yönelik olumsuz, küçük düşürücü ve dışlayıcı tavırlar sergilemiştir. Vâkîdî (1989), rivayetine göre Hz. Peygamberin kendisine karşı soğuk tutumu, Hz. Ali'nin "Ya Resûlallah! Allah sana bu hususta bir sınırlama koymamıştır. Onu boşa ve başka bir kadınla nikâhlan." sözü, bunlara mukabil Hz. Âişe'nin babasının evine gitmesi, üstelik orada bile anne babasının kendisine yönelik şüpheli tavırları bu durumu destekler mahiyettedir. Tüm bunların karşısında Hz. Âişe'nin psikolojik yıpranma süreci ise işin ayrı bir boyutudur. Kendisinin iftiraya maruz kaldıktan sonra psikolojik olarak çöktüğü bugünkü mânâda depresyona girerek gece gündüz ağladığı ifade edilmektedir (Vâkîdî, 1989, 228).

Ahlaki panik ile alakalı yakın bir kavram olan damgalama paniği tetikleyen bir işleve sahiptir. Belli bir çıkar doğrultusunda bir şahıs damgalanarak paniğin oluşması hedeflenebilir. Kaldı ki Goffman'a (1963) göre, damgalanma'nın bizzatı hedefinde bulunan bireyin bireysel özelliklerinden bazıları (örneğin, adli sicil kaydı, cinsel eğilim, ırk) ile sosyal kimliklerin çatışmasından ötürü damgalanma meydana gelmektedir (Akca - Özaslan Çalışkan, 2017, 358-359). Bu bağlamda Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber ve onun dostu olan Ebû Bekir'e yakın olması Âişe'nin kasten damgalanarak hedefe alındığına delil olarak öne sürülebilir. Öte yandan yaşanan toplumsal dönüşümler ve karşılaşılan problemler karşısında ataerkil toplumdaki erkekler tarafından kadınlar günah keçisi olarak ilan edilebilmektedir. Erkeklerin bakış açısına göre kadın meşumdur ve fitnenin sebebidir (Berktaş, 2018). Bu perspektifte İbn Übey'in kasten Hz. Âişe'yi seçerek fitne başlatmak ve paniği körüklemek maksadıyla hareket ettiği ileri sürülebilir.

Sapma kavramı hususundaki önemli nokta, onun toplum tarafından ortaya çıkarıldığıdır. Toplumsal gruplar belirli kuralları -ki bu kurallara riayet etmemek sapmaya neden olmaktadır- kendilerince özel olarak addettikleri insanlara atfedip onları başkaları olarak yaftalayarak, sapmayı ortaya çıkarmaktadırlar. Etiket bireyin kimliğinin bir parçasına dönüşebilir. Etiketlenen bu kişi, kendisine yaftalanan bu olayı saklamaya çalışır. Daha sonra muhtelif toplumsal gruplardan uzak kalmaya veya yafta hakkında diğer bireyleri eğitmeye yönelebilir. Etiket kişinin çevresi, işi ve öz saygısı gibi hayatının önemli alanlarına tesir eder. Süreç içinde damgalanma bireyin hayatını önemli ölçüde etkilediği zaman birey, değersizlik duygusu ve dışlanmaya maruz kalma endişesiyle sosyal gruplar dahil olmak üzere pek çok alandan kendisini soyutlama temayülü gösterebilir (Akca - Özaslan Çalışkan, 2017, 359). Münafıkların Hz. Âişe'yi kendi çıkarları çerçevesince etiketledikleri göz önüne alındığında onun psikolojik durumu etiket teorisinin sonuçlarıyla uyumdadır. Zira o, öncelikle Hz. Muhammed'in yanından babasının evine giderek geri çekilmeye başlamış daha sonra toplumsal baskıdan dolayı kendisini değersiz hissederek yıpranmıştır. Ayrıca Cohen'in ahlaki panik hususunda dikkate aldığı en önemli husus kişinin konfor alanına ve yaşam tarzına bir tehdit oluşturmasıdır (Yıldız - Sümer, 2010, 37). Münafıkların aşına olduğu yaşamlarının Hz.

Peygamber'in gelmesiyle sekteye uğraması bu durumu destekler mahiyettedir. Bundan dolayı onların paniğın patlak vermesi için toplumsal normlara aykırı olan bir davranışı ileri sürerek, Hz. Âişe'yi etiketlediği söylenebilir.

Ahlaki panik nosyonuyla sosyal linç kavramı birbirine benzer keyfiyettir. Linç, toplumlarda kontrol mekanizması işlevi görür (Yılmaz, 2012, 3). Genellikle lincin muhatabı toplumsal olarak ahlaki açıdan zayıf kabul edilen ve düzeni bozduğu düşünülen kadınlar olmuştur (Aloğlu, 2018). Din, ekonomi ve bilhassa toplumsal meseleler sosyal linç girişiminin altında yatan nedenlerdendir. İnsanlık daima günah keçisi bularak kendi içindeki psikolojik problemleri başkalarına yansıtmış ve bu sayede iç huzura kavuşmaya çalışmıştır (Martin, 2009). Ahlaki panik lincin muadili olarak kabul edilirse panik oluşturma kaygısının altında pek çok psikolojik arka planın olduğu görülebilir.

İfk hadisesinin gün yüzüne çıkarılmasında rivayetler ışığında dört isimden bahsedilir. Bunlar başta Abdullah b. Übey olmak üzere Mistah bin Üsâse, Hamne bint Cahş ve Hassân bin Sâbit'tir. Bunların haricinde toplamda rivayetlere göre yaklaşık on sekiz isimden daha bahsedilmektedir. Ancak toplumsal statülerine binaen isimlerinin zikredilmediği düşünülmektedir (Aksu, 2004). Goode - Ben-Yehuda'ya (2009) göre ahlaki paniğın taban boyutu (halk) bulunmaktadır. Taban boyutu olan genel kamuoyu veya halk, kendi başlarına göreceli olarak düşük bir statüye sahip olduklarından dolayı bir korkutma haline gelmezler. Bu açıdan bakıldığında statü olarak elit veya önemli isimler dışında kalanların zikredilmemesi teoriyi destekler mahiyettedir.

Psikolojik süreçte savunma mekanizmaları bağlamında ele alındığında paniği destekleyen kişiler ve onların olaya yaklaşımları önemli ipuçları vermektedir. Übey'in Hazrec kabilesinin lideri olup Medine'ye başkan yapılacakken Hz. Peygamber'in gelmesiyle planlarının suya düştüğünden bahsedilmişti. Bu minvalde onun içten içe Hz. Peygamber'e karşı husumetinin ardında psikolojik süreçlerin yattığı ortadadır. Savunma mekanizmalarından hareketle Übey'in bu tutumu Hz. Peygamber'e karşı bir duygu bastırması olarak ifade edilebilir. Zira savunma mekanizmaları kişileri iç çatışmalardan ve psikolojik problemlerden koruyan bilinçdışı süreçlerdir. Übey'in süreç içinde Hz. Peygamber'e olan öfkesinin bir yansıması olarak yer/yön değiştirme mekanizmasını kullandığı da iddia edilebilir. Çünkü yer değiştirme mekanizmasında bir kişiye karşı hissedilen öfke bir başkasına kaydırılır. Onun Hz. Peygamber'e karşı çaresizliğinden ötürü hedef değiştirerek Hz. Peygamber'e en yakın kişilerden olan Hz. Âişe'ye iftira atması bunu oldukça güçlendirici karinelere birisidir. Öte yandan Hz. Ebû Bekir ile Hz. Peygamber'in yakın dostluğu da bir taşla iki kuş vurma gayesi güttüğüne delalet edebilir. Hassân bin Sâbit'in bu süreçte paniğın oluşmasına destek vermesinin altındaki sebep ise rivayetlere göre Safvân ile problemlili ilişkilerinin olması haliyle onun aleyhinde kışkırtmalar yaptığı ifade edilmektedir (Aksu, 2004, 13). Bu bağlamda Hassân bin Sâbit'in, kendi problemlerini ya da içsel duygulanımlarını, güdü ya da arzularını Safvân'a atfedip, ona bakış açısını çarpıtmaya çalışarak yansıtma mekanizması kullandığı ifade edilebilir. Olayı destekleyen bir diğer isim olan Hamne bint Cahş'ın Zeyneb'in Hz. Peygamber'in gözündeki değerini artırmak ya da Hz. Âişe'yi kötüleyerek onun önüne geçirmek böylece

kardeşinin konumunu yükseltmek istemesi iftira olaylarına katılmasındaki etkenlerden biri olarak dile getirilmektedir (Fayda, 2000). Dolayısıyla onun başta bastırma mekanizmasını kullanmak üzere tıpkı Hassân bin Sâbit'te olduğu gibi aynı zamanda yansıtma mekanizması kullandığı ifade edilebilir. Bahsi geçen son isim olan Mistah bin Üsâse'nin durumu ise biraz daha farklıdır. Muhtemelen onun fakir olması ve Hz. Ebû Bekir'in ona sürekli yardımda bulunmasından ötürü bir komplekse girdiği düşünülebilir. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir'e olan öfkesini yer değiştirerek Hz. Âişe'ye çevirdiği ileri sürülebilir.

Ahlaki paniğin oluşturulmasına etki eden bir diğer psikolojik kavram saldırganlıktır. Saldırganlık temelde başkalarını incitmeye yöneliktir ve bu fiziksel bir incitmedir. Ancak bir başkasını incitmeye yönelik temayülün arka planında aslında bu eylem araç olarak kullanılmak suretiyle asıl amaca hizmet edebilmektedir. Yukarıda bahsi geçen isimlerin her birinin panik sürecindeki tavırları nazar-ı itibara alındığında başka gayelere ulaşma kaygısıyla saldırgan tavır sergiledikleri görülebilir. Buradaki saldırganlık genelde fiziksel değildir. Ancak panik oluşturmaya destek veren isimlerin yaptıklarına mukabil paniğe maruz kalanların saldırganlığı incelenmeye değerdir. Safvân bin Muattal'ın Hassân bin Sâbit ile yaşadığı olay bu duruma örnek gösterilebilir. Rivayetlere göre kendisini tahrik eden Hassân bin Sâbit'e Safvân bin Muattal bir kılıç darbesi indirmiştir (Vâkidî, 1989). İftiranın kurbanlarından biri olan Safvan'ın bu yüzden duyduğu elem ve ıstırabın tahrikiyle yaptığı saldırının, saldırıya uğrayan kişi tarafından affedilmesi masumiyetinin de karinesi olarak görülebilir.

Sonuç

Bireyin ve toplumun davranışlarının duygudan etkilenmemesi düşünülemez. Korku, duygular arasında en etkili aynı zamanda hızlı tepkiye dönüşenlerden biridir. Savaş ya da kaç tepkisini doğuran korku, şiddeti artınca paniğe dönüşmekte, bireysel olarak kontrolün azalması, otoritenin ve tetikleyicilerin kontrolünü güçlendirmektedir. Temelde hayatta kalmaya hizmet eden panik duygusu, kontrolden çıkınca veya başkalarının kontrolüne geçince hem bireyde hem toplumda yıkıcı ve kalıcı etkiler doğurabilmektedir.

Stanley Cohen tarafından 1960'larda toplumların algılanan tehditlere nasıl tepki verdiği açıklamanın bir yolu olarak ortaya atılan ahlaki panik teorisine göre, toplum ahlaki açıdan ana arterlerine dokunan problematik durumlarda sosyal yapıya gelecek zararların önlenmesi adına orantısız tepkide bulunur. Böyle bir zararın veya durumun olup olmaması önem teşkil etmez (Şeker - Tiryaki, 2013, 224-226). Öte yandan ahlaki panikler, hızlı sosyal değişimler esnasında oluşur. İfk hadisesinin cereyan ettiği döneme bakıldığında Hz. Muhammed'in siyaseten güçlendiği ve Medine'de saygınlık kazandığı bir dönemde olması tesadüf değildir. Ancak ahlaki panik teorisinin en dikkat çekici yönü, algılanan sosyal bir soruna yönelik halkın aşırı tepkisidir (Rohloff - Wright, 2010, 404). Ahlaki panik dönemi veya süreci Hz. Peygamber'in eşi ve aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in kızı olan Hz. Âişe'nin konumu hasebiyle oldukça önemlidir. Ahlaki panik bağlamında yaşanan bu hadisenin Hz. Âişe özelinde ciddi bir etkiye neden olduğu ortadadır. Goode - Ben-Yehuda'ya (2009) göre paniğin, halk, elitist kesim ve çıkarıcı gruplar nezdinde bir karşılığı vardır.

Gerek paniği başlatan gerekse süreçten etkilenen kişilerin tavırlarına bakıldığında kısmi düzeyde de olsa ahlaki paniğin başarılı olduğu görülebilir. Zira bir yandan münafıkların iftirası ile linç girişimine uğraması diğer yandan Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir'den gördüğü tavır gözönüne alındığında Hz. Âişe'nin ifk hadisesi sonrası yaşadığı olaylar ve psikolojik süreçleri bu durumu desteklemektedir. Hz. Âişe'ye atılan bu iftira, asıl hedefi Hz. Peygamber olmakla birlikte belki hedeflenin de ötesinde olumsuz birtakım olayların da meydana gelmesine sebep olmuş, Hz. Peygamber'in kardeş ilan ettiği Evs ve Hazrec kabilelerini birbirleriyle savaşma noktasına getirmiştir (Kara, 2001, 367). Öte yandan Hz. Peygamber'in toplumu temsil konumunda olan birçok kişiyle istişare etmesi ve Hz. Ali'nin Hz. Âişe'nin alternatifsiz olmadığı yönünde görüş beyanında bulunmasıyla yaralı bir kadın gururunun getirdiği hissiyatın Cemel Savaşı'na taşındığı yönünde iddialar da vardır (Hitti, 1995; akt. Kara, 2001).

Ahlaki paniğin işleyişine baktığımızda düşmanlık, endişe, abartma, sembolleştirme (etiketleme), tepki ve sakinleşme süreçlerinin olduğunu görüyoruz. İfk hadisesinde zamanın medyası denebilecek münafık grubun sıradan bir olayı hem *çarpıtıp* hem de *abartarak* gündem haline getirmeleri deyim yerindeyse bomba etkisi yaratmıştır. Müslümanlar arasında Peygamber ailesine düşebilecek gölgenin yarattığı *endişe* atmosferi, Hz. Âişe'nin sessizlik ve tarafsızlık yoluyla yalnız bırakılarak, *orantısız* bir tavra maruz kalması, sözde zina suçu iki kişiyle ilgili bir fiil olmasına rağmen iftiraya maruz kalan kadın tarafın, Hz. Âişe'nin *sembolleştirilmesi*, hakkında ilahi beyanın gelmesiyle aklanması ve toplumun *sakinleşmesi* ahlaki paniğin öğelerini taşımaktadır. Bununla birlikte olayın tamamen iftira olması ve vahiyle aydınlatılması ahlaki paniğin seyriyle örtüşmemektedir. Toplumsal olayların bireylerin psikolojik motivasyonlarından kaynaklı kompleks içeriklerinin anlaşılması için öfke, yer değiştirme, yansıtma, saldırganlık gibi savunma mekanizmalarının analizi de önemlidir. Zira paniğin tetikleyicileri olan münafıkların tutumları ikilem ve çelişki üzerine kuruludur.

Tarihi bir olayı sosyopsikolojik yönleriyle daha anlaşılır kılmak için ahlaki panik teorisinin bir projektör olarak kullanılmasının güçlükleri gözönünde bulundurulmalıdır. Vurgulanmak istenen nokta toplumun ahlaki yapısına tehdit oluşturacağı hassasiyetiyle mercek altına alınıp tepki gösterilen her olayın görüldüğü gibi olmayacağı kişisel ve toplu bilinçaltından kaynaklı saldırı motivasyonları taşıyabileceğidir. Bu amaçla konuyu bir tarih problemi değil psikolojik bir olgu olarak incelemek için disiplinlerarası bir yaklaşımla psikotarih metodundan yardım alınmıştır. Psikolojik bilgi birikiminin oluşturduğu ışıkla geçmiş olaylara daha fazla bir anlam ve derin bir perspektif kazandıran psikotarih, siyasi ve dini grupları bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan ortak motivasyonları analiz ederken özellikle çocuklar, kadınlar gibi dezavantajlı grupların maruz kaldığı olguları önceler. İfk hadisesinde hedef her ne kadar Hz. Peygamber olsa da söz konusu olan bir kadının, Hz. Âişe'nin iffeti ve onurudur. Münafıklar aslında kendi ahlaki yapıları için pek de önem taşımayan kadın erkek ilişkileri hususunda bir fırsat yakalayarak hem müslümaları itham altında bırakıp hem de Peygamber eşine iftira atmak suretiyle kaos ortamı hazırlamışlardır. Olay her ne kadar vahiyle aydınlatılmış olsa da

müslümanlar belirsizlik ortamında ikileme düşmeleri ve temel değerlerine bağlı kalamamaları hususunda uyarılmıştır.

Normal koşullarda ahlaki değerlerle çelişen olaylara toplumun gösterdiği tepkiyle ahlaki yapıyı koruma fonksiyonu gören ahlaki panik, toplumun kendi ahlaki yapısı bozulduğunda genelde dezavantajlı bir hedef üzerinden yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Çağımızın ahlaki panik çağı olduğu kabulüne dayanarak İfk hadisesinde hem paniği tetikleyen toplumsal değişime karşı direncin, hem günümüz medyasının rolünü üstlenen ve paniği körükleyen aktörlerinin hem de ötekileştirilen, kurban edilen figürün psikososyal analizinin potansiyel ahlaki paniklerin anlaşılmasına ve doğru yöne kanalize edilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Ağbaba Gürsel, Filiz. *Türkiye’de Sosyal Bir Olgu Olarak Linç’in Medyadaki Temsili Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Akalın, Şükrü Halûk. *Linç*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akca, Meltem - Özaslan Çalışkan, Burcu Özge. “Damgalanma Algısı ve Sapma Davranışı İlişkisinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü”. *International Journal of Academic Value Studies* 13 (2017), 357-369.
- Aksu, Ali. “İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 1-21.
- Algül, Hüseyin. “Mistah İbni Usase”. *Mistah b. Üsâse*. 30/188. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2005.
- Aloğlu, Ebru. *Sosyolojik Perspektiften Linç ve Toplumsal Şiddet Sarmalı*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Aykaç, Mehmet. “Hamne bint Cahş”. *Hamne bint Cahş*. 15/497. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Ballard, Mary E. vd. “School Agression and Dispositional Agression among Middle School Boys”. *Research in Middle Level Education Online* 27/1 (2004), 1-11.
- Berktaş, Fatmagül. *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2018.
- Blackman, Jerome S. *How the Mind Shield Itself: 101 Defenses*. çev. Öznur Karakaş. New York: Brunner-Routledge, 2004.
- Cohen, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge, 2002.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Çakmak, Caner. “Suçu Açıklayan Sosyo-Ekonomik Temelli Yaklaşımlar”. *International Journal of Political Science Researches* 1/1 (2015), 1-49.

- Dursun, Hasan. "Damgalama Teorisi ve Suç". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 3/4 (1997), 309-322.
- Erkocaaslan, Recep. "Benî Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı". *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 129-158.
- Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/507-509. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Freud, Anna. *Ben ve Savunma Mekanizmaları*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2004.
- Geçtan, Engin. *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Goffman, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin, 1963.
- Goode, Erich - Ben-Yehuda, Nachman. *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. U.K.: Blackwell Publishing Ltd., 2009.
- Göktürk, Işıl. "Kültürel Alanın Bir Formu Olarak Ahlaki Panik". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 75 (2023), 355-372. doi: 10.51290/dpusbe.1198893
- Harper, Denis C. "Presidential address: Social psychology of Difference: Stigma, Spread, and Stereotypes in Childhood". *Rehabilitation Psychology* 44/2 (1999), 131-144.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1995.
- İbn Kesir, Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Tayyibe Yayınevi, 1997.
- Jewkes, Yvonne. *Media and Crime*. London: Sage Publications, 2004.
- Kaplan, Hasan. "Psikotarih: Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yaklaşım". *Tarih Bölümü ve Metodolojisi*. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Kara, Seyfullah. "İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 343-382.
- Karakaya, Muhittin - Göksu, Turgut. "Polisin Sapma Davranışlarının Etiketleme Kuramı Açısından Değerlendirilmesi". *Polis Bilimleri Dergisi* 11/4 (2009), 27-43.
- Kesimli, İffet Görkey. "Saldırganlık ve Vandalizm". *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* 3/1 (2013), 157-170.
- Kimmel, Michael - Walters, Suzanna. *Moral Panics, Sex Panics: Feat and the Fight over Sexual Rights*. New York: New York University Press, 2009.
- Koçyiğit, Talat. "Abdullah b. Übey b. Selûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/139-140. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. çev. Yunus Ender. İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.

-
- Martin, Lois. *Cadıhın Tarihi: Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli*. çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon Yayınevi, 2009.
- Milad, Rabiah. *İfk Ayetleri Tefsiri Ve İslam Düşüncesine Yansımaları*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Mutluer, Ferhan. "Sapma Kuramlarına Bir Bakış". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1998), 217-229.
- Noland, Richard W. "Psikotarih: Teori ve Pratik". çev. Mustafa Alican. *Tarih Okulu* 6 (2010), 95-123.
- Rohloff, Amanda - Wright, Sarah. "Moral Panic and Social Theory: Beyond the Heuristic". *Current Sociology* 58/3 (2010), 403-419. <https://doi.org/10.1177/0011392110364039>
- Şeker, Mustafa - Tiryaki, Salih. "Sigara ile İlgili Kamu Spotlarında Moral Panik Etkisi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 33 (2013), 223-241.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-umem ve'l-muluk*. Kahire: Dâru'l-Mearif bi-Mısr, 2. Basım, 1960.
- Vaillant, George E. *Adaptation to Life*. London: Harvard University Press, 1977.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. Beyrut, 1989.
- Yavuzer, Nurgül. "İnsanın Saldırgan ve Yıkıcı Doğasını Anlamak". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi* 23 (2013), 43-57.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Erkam Matbaacılık, 1992.
- Yılmaz Odabaşı, Hadiye. "Psikotarihin Tarihi: Yaklaşımlar ve Tartışmalar". *Universal Journal of History and Culture* 2/2 (2020), 131-152. <https://orcid.org/0000-0003-4297-5326>
- Yılmaz, Zeynep. *Hukuki Açıdan Topumsal Şiddet Olarak Türkiye'de Linç*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012.
- Yıldız, Sevil - Sümer, Haluk. "Medya ve Ahlaki Panik". *Erciyes İletişim Dergisi* 1/3 (2010). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiletisim/issue/5862/77588>